વીર સંવત ૨૪૯૨, ચૈત્ર સુદ ૨, ગુરુવાર
તા. ૨૪-૦૩-૧૯૬૬
ગાથા–૧૦ પ્રવચન નં. ૯

यहाँपर शिष्य प्रश्न करता है कि स्त्री आदिकोंमें राग और शत्रुओंमें द्वेष करनेवाला पुरुष, अपना क्या अहित-बिगाड़ करता है? जिससे उनको (राग-द्वेषोंको) अकरणीय-न करने लायक बतलाया जाता है? आचार्य समाधान करते हैं :-

रागद्वेषद्वयीदीर्घ-नेत्राकर्षणकर्मणा।
अज्ञानात्सुचिरं जीवः, संसाराब्धौ भ्रमत्यसौ।।११।।

अर्थ :- यह जीव अज्ञानसे रागद्वेषरूपी दो लम्बी डोरियोंकी खींचतानीसे संसाररूपी समुद्रमें बहुत कालतक घूमता रहता है-परिवर्तन करता रहता है।

विशदार्थ :- द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव, भावरूप पंचपरावर्तनरूप संसार जिसे दुःखका कारण और दुस्तर होनेसे समुद्रके समान कहा गया है, उसमें अज्ञानसे-शरीरादिकोंमें आत्मभ्रांतिसे-अतिदीर्घ कालतक घूमता (चक्कर काटता) रहता है। इष्ट वस्तुमें प्रीति होनेको राग और अनिष्ट वस्तुमें अप्रीति होनेको द्वेष कहते हैं। उनकी शक्ति और व्यक्तिरूपसे हमेशा प्रवृत्ति होती रहती है, इसलिये आचार्योंने इन दोनोंकी जोड़ी बतलाई है। बाकीके दोष इस जोड़ीमें ही शामिल हैं, जैसा कि कहा गया है :- `यत्र रागः पदं धते'.

`जहाँ राग अपना पाँव जमाता है, वहाँ द्वेष अवश्य होता है या हो जाता है, यह निश्चय है। इन दोनों (राग-द्वेष) के आलम्बनसे मन अधिक चंचल हो उठता है। और जितने दोष हैं, वे सब राग-द्वेषसे संबद्ध हैं,' जैसा कि कहा गया है - `आत्मनि सति परसंज्ञा'

`निजत्वके होनेपर परका ख्याल हो जाता और जहाँ निज-परका विभाग (भेद)

हुआ वहाँ निजमें रागरूप और परमें द्वेषरूप भाव हो ही जाते हैं। बस इन दोनोंके होनेसे अन्य समस्त दोष भी पैदा होने लग जाते हैं। कारण कि वे सब इन दोनोंके ही आश्रित हैं।'

वह राग-द्वेषकी जोड़ी तो हुई मंथानीके डंडेको घुमानेवाली रस्सीके फाँसाने समान और उसका घूमना कहलाया जीवका रागदिरूप परिणमन। सो जैसे लोकमें यह बात प्रसिद्ध है कि नेतरीके खींचा-तानीसे जैसे मंथराचल पर्वतको समुद्रमें बहुत कालतक भ्रमण करना पड़ा। उसी तरह स्वपर विवेकज्ञान न होनेसे रागादि परिणामोंके द्वारा जीवात्मा अथवा कारणमें कार्यका उपचार करनेसे, रागादि परिणामजनित कर्मबंधके द्वारा बँधा हुआ संसारीजीव, अनादिकालसे संसारमें घूम रहा है, घूमा था और घूमता रहेगा। मतलब यह है कि `रागादि परिणामरूप भावकर्मोंसे द्रव्यकर्मोंका बन्ध होता' ऐसा हमेशासे चला आ रहा है और हमेशा तक चलता रहेगा। सम्भव है कि किसी जीवके यह रुक भी जाय। जैसा कि कहा गया है :- `जो खलु संसारत्थो'

`जो संसारमें रहनेवाला जीव है, उसका परिणाम (रागद्वेष आदिरूप परिणमन) होता है, उस परिणामसे कर्म बँधते हैं। बँधे हुए कर्मोंके उदय होनेसे मनुष्यादि गतियोंमें गमन होता है, मनुष्यादि गतिमें प्राप्त होनेवालेको (औदारिक आदि) शरीरका जन्म होता है, शरीर होनेसे इंद्रियोंकी रचना होती है, इन इंद्रियोंसे विषयों (रूप रसादि) का ग्रहण होता है, उससे फिर राग और द्वेष होने लग जाते हैं। इस प्रकार जीवका संसाररूपी चक्रवालमें भवपरिणमन होता रहता है, ऐसा जिनेन्द्रदेवने कहा है। जो अनादिकालसे होते हुए अनन्तकालतक होता रहेगा, हाँ, किन्हीं भव्यजीवोंके उसका अन्त भी हो जाता है।' ।।११।।

दोहा - मथत दूध डोरीनितें, दंड फिरत बहु बार।
राग द्वेष अज्ञानसे, जीव भ्रमत संसार।।११।।

[આ પ્રવચન હિન્દીમાં છે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરેલ છે.]

'ઇષ્ટોપદેશ' ની ૧૦ મી ગાથા ચાલી. (હવે) ૧૧ (ગાથા). **'यहांपर शिष्य प्रश्न करता है कि स्त्री आदिकोंमें राग और शत्रुओंमें द्वेष करनेवाला पुरुष, अपना क्या अहित-बिगाड करता है?'** શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે પોતા સિવાય સ્ત્રી આદિ પરપદાર્થમાં રાગ, પ્રેમ કરે અને જેને એક પ્રત્યે પ્રેમ છે તો બીજા પ્રત્યે દ્વેષ હોય જ છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. સમ્યગ્દષ્ટિને જ્ઞાનસ્વરૂપનું ભાન થાય, હું જ્ઞાતા છું, હું દૃષ્ટા છું તો કોઈ પદાર્થ તેને પ્રેમ કરવાલાયક કે દ્વેષ કરવાલાયક જગતમાં પદાર્થ જ નથી.

મુમુક્ષુ :– રાગ કરે તો દ્વેષ થઈ જ જાય.

ઉત્તર :– જો એક પ્રત્યે રાગ–પ્રેમ કરે તો સમજવું કે બીજા પ્રત્યે તેને દ્વેષ છે જ. સમજાણું કાંઈ? રાગ અને દ્વેષ બેય જોડલી, જોડલી, જોડી છે. એકલા નથી. શું કહે છે? જરી સૂક્ષ્મ વાત છે.

આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મા છે. એનું ભાન થયું કે, હું તો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ચૈતન્ય છું. મારા સિવાય અન્ય પદાર્થ જે અનંત છે એ મારા જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે, જાણવાલાયક છે. એમ ધર્મી જીવને સમ્યગ્દૃષ્ટિને, સત્ય દૃષ્ટિવંતને પોતાનો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ જ્ઞાન અને આનંદરૂપ છે એવી દૃષ્ટિ થઈ છે તો તે પોતા સિવાય અનંત પદાર્થના બે ભાગ કરતા નથી. એક ઇષ્ટ છે અને એક અનિષ્ટ છે એવા ભાગ સમ્યગ્જ્ઞાની કરતા નથી.

મિથ્યાદૃષ્ટિ પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન અને શુદ્ધ છે એવું ભાન નથી એવા અજ્ઞાની પ્રાણીને જગતના બધા પદાર્થ જ્ઞાનમાં જ્ઞેય હોવા છતાં એક ઠીક છે, પ્રેમ કરવાલાયક છે, એક અઠીક છે, તો દ્વેષ કરવાલાયક છે એવા બે ભાગ મિથ્યાદૃષ્ટિ પાડે છે. એ વાત કહે છે. થોડી સૂક્ષ્મ વાત છે. સમજાણું કાંઈ? અમારે તો આ પદાર્થ અમારો દેશ, અમારું ગામ, અમારી નાત એવો જેને પ્રેમ છે તેને તેનાથી વિરુદ્ધ પદાર્થ ઉપર દ્વેષ હોય, હોય ને હોય જ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ કહે છે, જુઓ!

કહે છે, એમાં શું બગડી ગયું? કોઈ સ્ત્રી આદિ પ્રિય પદાર્થ છે, શરીર પ્રિય છે તેમાં પ્રેમ કરવો અને બીજા પદાર્થ તેનાથી વિરુદ્ધ છે, અનુકૂળ નથી પડતો એમાં દ્વેષ (કરે છે) એમાં બગડી શું ગયું? **'જિસસે ઉનકો (રાગ-દ્વેષોંકો) અકરણીય–ન કરને લાયક બતલાયા જાતા હૈ?'** શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે રાગ-દ્વેષ કરવાલાયક નથી એમ આપ કહો છો તો તેનો હેતુ શું છે? તેનું સમાધાન (કરે છે).

रागद्वेषद्वयीदीर्घ-नेत्राकर्षणकर्मणा।
अज्ञानात्सुचिरं जीवः, संसाराब्धौ भ्रमत्यसौ।।११।।

થોડી સૂક્ષ્મ, ઝીણી વાત છે. આમ રાગ-દ્વેષ, રાગ-દ્વેષ (કરે) એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? કહે છે, જુઓ! એનો અર્થ છે ને? **'યહ જીવ અજ્ઞાનસે...'** જુઓ! ત્યાંથી લીધું છે. છે અર્થ.. અર્થ? આ જીવ અજ્ઞાનથી, મિથ્યાદૃષ્ટિથી. જેની દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વ છે (તેવો જીવ). છે? ક્યાં છે? ઇ તરત જ બોલે છે. **'યહ જીવ અજ્ઞાનસે...'** અર્થાત્ પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમૂર્તિ જગતનો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે. પોતાથી ભિન્ન ચીજ પોતામાં પ્રિય છે કે અપ્રિય છે એમ છે નહિ. એમ હોવા છતાં અજ્ઞાની **'રાગ-દ્વેષરૂપી દો લમ્બી દોરિયોં...'** સમજ્યા? પેલામાં તો સમુદ્ર મંથનનો દાખલો આપ્યો છે. મેરુ પર્વત. મંથન કર્યું હતું ને? અન્યમતિમાં વાત આવે છે ને? અન્યમતિમાં. મેરુનું મંથન કર્યું હતું. લાંબી દોરી. મેરુ પર્વતને જ્યારે (મંથન) કરે ત્યારે લાંબી દોરી જોઈએ ને? આ સંસારમાં અજ્ઞાનથી રખડવાની રાગ-દ્વેષરૂપી બે લાંબી દોરી.

'ખીંચતાનીસે સંસારરૂપી સમુદ્રમેં બહુત કાલ તક ભમતા રહતા હૈ...' જુઓ! આચાર્ય

જરી સૂક્ષ્મ વાત એમ કહે છે કે, **'परिवर्तन करता रहता है.'** શું (કહે છે)? પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપને ભૂલીને શરીર ઠીક હોય તો મને ઠીક છે, મારા દેશને ઠીક હોય તો મને ઠીક છે, મારા કુટુંબને ઠીક હોય તો મને ઠીક છે, એમ અજ્ઞાની જે રાગ કરે છે એ મિથ્યાદષ્ટિનો રાગ અહીંયાં લીધો છે. સમજાણું કાંઈ?

મારો દેશ સુખી થાય તો બસ! સમજાણું કાંઈ? સાધુ નામ ધરાવીને એને સંપ્રદાયનો બહુ પ્રેમ ને! આમ માને કે લક્ષ્મી હોય તો પાપ થશે. પણ સંપ્રદાયનો રાગ? તો એમ જવાબ આપ્યો કે, અમારા સંપ્રદાયના બધા શ્રાવક સુખી થાય તો મને ઠીક છે. એક શેઠને એમ જવાબ આપતા હતા. મેં કીધું, આ શું? આ શું કરે છે? સમજાણું કાંઈ? અમારા સંપ્રદાયના શ્રાવક, શ્રાવિકા બધા સુખી થાય તો સારુ. એનો અર્થ કે, મિથ્યાદષ્ટિથી જેને પોતાના માન્યા એ કોઈ પોતાના છે જ નહિ. શ્રાવક કે શ્રાવિકા કે સંપ્રદાય પોતાનો છે જ નહિ. એય!

મુમુક્ષુ :– ક્યારે નથી?

ઉત્તર :– અત્યારે. ક્યારે શું?

મુમુક્ષુ :– કરુણાવાળા..

ઉત્તર :– કરુણાવાળા છે તે મિથ્યાત્વ છે, એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? એને એમ છે કે, મારું કુટુંબ, મારી સ્ત્રી આદિ બધા સુખી થાય તો ઠીક. એવો જે રાગ છે એ મિથ્યાદષ્ટિનો મહાન મિથ્યાત્વ પાપની ભૂમિકામાં એવો રાગ થાય છે. સમજાય છે કાંઈ? કેમકે એણે જગતની ચીજ જે જ્ઞેય તરીકે એકરૂપ છે, આત્મા જ્ઞાતા તરીકે એકરૂપ છે, વસ્તુ જ્ઞેય તરીકે એકરૂપ છે. એમાં બે ભેદ નથી. અજ્ઞાનીએ પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન છોડી દીધા અને જ્ઞેય તરીકે બધી ચીજ એક જાણવાલાયક છે એમાં બે ભાગ પાડી દીધા. આ ઠીક છે એમ એમાં પ્રેમ કરવો એ તો તેનો પ્રેમ થયો તેના વિરુદ્ધમાં દ્વેષ થયા વિના રહેતો નથી. કેમકે રાગના પેટમાં દ્વેષ પડ્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– અમારું કુટુંબ નહિ પણ વિશ્વ કુટુંબ તો છે.

ઉત્તર :– વિશ્વ ક્યાં કુટુંબ છે? વિશ્વ તો ભિન્ન ચીજ છે. એ ધીમે ધીમે આવવાનું હતું પણ તમે પહેલા લઈ લીધું. વિશ્વ શું? પોતા સિવાય બીજી વિશ્વ ચીજ પોતાની છે? એ તો પહેલા કહ્યું, પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન, જ્ઞાતા-દૃષ્ટાને છોડીને જે અનંત ચીજ છે એ જ્ઞાનમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટ કરવાલાયક છે જ નહિ. બધી ચીજ જ્ઞાનમાં જાણવાલાયક છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– એનો પણ રાગ નહિ.

ઉત્તર :– કોઈનો નહિ.

મુમુક્ષુ :– આત્માનો પણ નહીં.

ઉત્તર :– આત્મા પ્રત્યે પ્રેમનો વિકલ્પ આવે છે એ બીજી વાત પણ એ પ્રેમ સારો છે એમ માનનારો પર પ્રત્યે દ્વેષ કર્યા વિના રહેશે જ નહિ. રાગ નહિ.

અહીં તો કહે છે, આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ, શુદ્ધ ચિદાનંદ છે. એની જેને દૃષ્ટિ નથી એ પોતા સિવાય બીજા પદાર્થને કોઈને પ્રેમ કરે છે તો કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ કર્યા વિના રહેશે જ નહિ. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– બગાડ થાય છે.

ઉત્તર :– આ બગાડ થાય છે અજ્ઞાનનો, રાગ-દ્વેષનો એમ કહે છે. અજ્ઞાનીને એવા રાગ-દ્વેષ કરવાથી પોતાના ચૈતન્યનું ખૂન થાય છે. શું કહે છે? હિંસા થાય છે.

મુમુક્ષુ :– કોની?

ઉત્તર :– પોતાની, બીજાની કોણ કરી શકે છે? એય! 'ધરમચંદજી'! આહાહા..! જુઓ!

'અજ્ઞાનસે રાગદ્વેષરૂપી દો લંબી દોરિયાં..' એક ઉપર પ્રેમ કરે છે તો બીજા ઉપર દ્વેષ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. પોતા સિવાય વિશ્વ ઉપર પ્રેમ કરે તો વિશ્વ પ્રત્યે કોઈ પ્રાણી પ્રેમ નહિ કરે તો તેના પ્રત્યે દ્વેષ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ વિશ્વ પ્રત્યે પ્રેમ કરતો નથી. આપણે સર્વ પ્રાણી સરખા છે. સરખાનો અર્થ શું? સમજાણું કાંઈ? સરખાનો અર્થ શું? તું જ્ઞાન છો, એ બધું જ્ઞેય છે. બસ! એમ સરખું છે. પોતા સિવાય બીજી ચીજ પ્રેમ કરવા લાયક છે તો પ્રેમ માન્યો. તો મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ એનાથી વિરુદ્ધ કોઈ પ્રાણી સર્વ પ્રત્યે પ્રેમ નહિ કરે તો તેના પ્રત્યે દ્વેષ કર્યા વિના રહેશે નહિ. સમજાણું કાંઈ? સૂક્ષ્મ વાત છે. આહાહા..!

આ જીવ મારે પ્રેમથી રક્ષા કરવાલાયક છે. એમ જેને બુદ્ધિ થઈ એવી મિથ્યાદૃષ્ટિની બુદ્ધિ છે. સાંભળો! જરી ઝીણી વાત છે. આ જીવ મારો પ્રેમી છે અને પ્રેમથી મારું અંગ છે અને મારી રક્ષા કરવાલાયક છે એમ થયું તો એ રાગમાં, મિથ્યાદૃષ્ટિના રાગમાં અંદર દ્વેષ શક્તિ પડી જ છે. સમજાણું કાંઈ? જ્યારે એનાથી પ્રતિકૂળ બીજો દુશ્મન હશે, તેનાથી વિરુદ્ધ (હશે) એના ઉપર દ્વેષ થયા વિના રહેશે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– બહુ ઊંડું..

ઉત્તર :– આ ઊંડાની વાત કરે છે. એ તો વાત કરે છે, અજ્ઞાનીના રાગ-દ્વેષની વાત કરે છે. જ્ઞાનીને રાગ-દ્વેષ છે જ નહિ. જ્ઞાનીને જે થોડા રાગાદિ થાય છે તેને જ્ઞેય તરીકે જાણે છે. રાગનો રાગ નહિ, દ્વેષનો દ્વેષ નહિ. રાગાદિ થોડા વિકલ્પ થાય છે તેને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જાણે છે કે, છે. એટલું. એમાં ઠીક-અઠીક કંઈ નથી. સમજાણું કાંઈ? ધર્મી જીવને જરી શુભરાગ આવે છે તેને જાણે છે. અશુભ આવે છે તેને જાણે છે. શુભરાગ ઠીક અને અશુભરાગ અઠીક એ મિથ્યાદૃષ્ટિ માને છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? સૂક્ષ્મ વાત છે. એક બાજુ રામ અને એક બાજુ ગામ.

ભગવાનઆત્મા સચ્ચિદાનંદ જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ, એને બીજી કોઈ ચીજ પ્રેમ કરવાલાયક જગતની કોઈ ચીજ નથી. સમજાણું કાંઈ? પ્રેમ કરવાલાયક જો કોઈ પદાર્થને માન્યો તો

બીજા એના વિરુદ્ધ પ્રત્યે દ્વેષ કર્યા વિના રહેશે નહિ. રાગ-દ્વેષ કરવો એ આત્માનો સ્વભાવ છે જ નહિ. છતાં એ રાગ-દ્વેષ કરે છે એ મિથ્યાદૃષ્ટિ રાગ-દ્વેષનો કર્તા થઈને નવા કર્મ બાંધે છે અને ચોરાશીમાં રખડે છે. એ વાત જરી કરે છે. સમજાણું કાંઈ? બહુ સૂક્ષ્મ વાત છે. એમ ને એમ રાગ કરવો નહિ, રાગ કરવો નહિ એમ નહિ. 'ધરમચંદજી'! જગતના બે ભાગ પાડી દે કે આ મારો દેશ. એનો પ્રેમ છે તો એનાથી વિરુદ્ધ દેશમાં દ્વેષ થયા વિના રહેશે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ મૂઢ પ્રાણી છે, એમ અહીંયાં કહે છે.

મુમુક્ષુ :– તો તો ઘણા માણસો મૂઢ થઈ જાય.

ઉત્તર :– આખી દુનિયા મૂઢ છે. ગાંડાની હોસ્પિટલમાં બધા પાગલ જ હોય. ગાંડાની હોસ્પિટાલમાં કોઈ ડાહ્યો હોય છે? સમજાણું કાંઈ? ડૉક્ટર ડાહ્યા હોય તો ભિન્ન પડી જશે. હોસ્પિટાલ અને હું જુદા છીએ, હું તો કામ કરનારો છું. સમજાણું કાંઈ? આ મારા છે એમ નથી માનતો. આ પાગલ મારો અને થોડો પાગલ છે તો મારો નથી (એમ નથી માનતો). કહે છે કે, ગાંડાને ડાહ્યા કરવા કઈ રીતે? કે, જ્ઞાનસ્વરૂપી છું એમ નિશ્ચય કરો અને તારે કોઈ પદાર્થ જગતમાં પ્રેમ અને દ્વેષ કરવાલાયક નથી. તે પાગલમાંથી ડાહ્યા કરવાની રીત છે. ડાહ્યો કહે છે ને? શું કહે છે? હોશિયાર.

ત્યાગી નામ ધરાવીને, સાધુ, શ્રાવક નામ ધરાવીને જો એને એમ આવે કે, આ શરીર ઠીક હોય તો મને ધર્મ ઠીક થાય. એમ મૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ કહે છે. રાગ-દ્વેષ, રાગ-દ્વેષ એમ નહિ. આત્મા છે એ શરીર છે તો શરીર નીરોગ હશે તો મારાથી દયા પળાશે. એમ જેની માન્યતા છે એ મૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિનો રાગ છે. કોણ પરની દયા પાળે? શું છે? એ અંદર છે. શક્તિ, વ્યક્તિ શબ્દ પડ્યો છે ને? શક્તિ, વ્યક્તિનો અર્થ એ છે. રાગ કરે છે તો શક્તિરૂપે દ્વેષ છે જ. દ્વેષ કરે છે તો શક્તિરૂપે રાગ છે જ. વ્યક્તિરૂપે ભલે રાગ દેખાય. અંદર એક પ્રત્યે પ્રેમ (દેખાય કે) આહાહા..! ભારે પ્રેમ છે. એની શક્તિમાં દ્વેષ પડ્યો જ છે. અંદર લખ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ખબર નથી (કે) ક્યા રાગ-દ્વેષ ક્યા પ્રકારે કેવી રીતે થાય છે.

જ્ઞાની–સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્મીને તો ખરેખર રાગ-દ્વેષ થતા જ નથી. આહાહા..! પોતાની થોડી નબળાઈથી ધર્મીને જે રાગાદિ થાય છે એ રાગનો રાગ નથી પણ રાગનું જ્ઞાન કરે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? અને અજ્ઞાનીને જે મિથ્યાદૃષ્ટિ મૂઢ જીવ છે એને કોઈપણ એક પ્રાણી દયા પાળવા લાયક છે, મારે આ જીવ રક્ષા કરવા લાયક છે એવો રાગ છે એ મિથ્યાદૃષ્ટિનો રાગ છે. કેમકે એમાં રાગ થયો તો બીજા પ્રત્યે દ્વેષ થયા વિના રહેશે જ નહિ. આહાહા..! 'વસંતલાલજી'! આહાહા..!

'જીવ અજ્ઞાનસે રાગદ્વેષરૂપ દો લંબી દોરિયાં...' જુઓ! લાંબી એટલે અનંતાનુબંધીના રાગ-દ્વેષની અહીંયાં વાત છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..! એમાં તો મેરુ પર્વતનો દાખલો

આપ્યો છે, પણ આમાં ટીકામાં નથી. અનાદિ લાંબી દોરી. **'ખીંચતાનીસે...'** એક કોર રાગ– મારે આ પ્રાણી રક્ષા કરવાલાયક છે, આ દેશ મારો છે, આ શરીર મારું છે, આ સ્ત્રી મારી છે એવો પ્રેમ (છે) તો એમાં દ્વેષનો ભાવ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. એવી ખેંચતાણથી, એ બે દોરીની ખેંચતાણથી, રાગ-દ્વેષરૂપી બે દોરીની (ખેંચતાણથી) **'સંસારરૂપી સમુદ્રમેં...'** સંસારરૂપી દરિયામાં **'બહુત કાલતક ઘૂમતા રહતા હૈ...'** ચોરાશીના અવતારમાં રખડશે. **'પરિવર્તન કરતા રહતા હૈ.'** સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! જુઓ!

વિશદાર્થ :– 'દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવરૂપ પંચપરાવર્તનરૂપ સંસાર...' આ રખડવાનો સંસાર. વિશદ અર્થ છે ને? વિશદાર્થ. વિશદ અર્થ કર્યું છે. વિશદ. આ જગતમાં આત્મા સિવાય અનંત રજકણો છે તેના સંબંધમાં રખડવું એ દ્રવ્યસંસાર પરાવર્તન છે. આત્માનું ચૌદ બ્રહ્માંડમાં દરેક ક્ષેત્રમાં જન્મ લેવો અને મરણ થવું એ ક્ષેત્ર પરાવર્તન છે. કાળ પરાવર્તન– દરેક સમયમાં અનંતવાર ઊપજવું અને મરવું એ કાળ પરિવર્તન છે. ભવ–નરક, મનુષ્ય, ઢોર, સ્વર્ગ એમાં અનેક ભવ કરવા એ ભવ પરાવર્તન છે. ભાવ–શુભ અને અશુભભાવ. દયા, દાન, વ્રત પરિણામ એ શુભ(ભાવ). હિંસા, જૂઠું એ અશુભ(ભાવ). એમાં રખડવું, એ મારા છે એમ માનીને રખડવું એ ભાવપરિવર્તન સંસાર છે.

મુમુક્ષુ :– સ્ત્રી પુત્રાદિ સંસાર નહીં.

ઉત્તર :– સંસાર-ફંસાર નહિ. સ્ત્રી, પુત્ર સંસાર છે? સંસાર એની પર્યાયમાં અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ (થાય છે) એ સંસાર છે. સ્ત્રી, પુત્ર સંસાર હોય તો શું થાય? મૃત્યુકાળે સ્ત્રી, પુત્ર તો અહીંયાં રહેશે. જો એ સંસાર હોય તો સંસાર અહીંયાં પડ્યો રહેશે. ચાલ્યા જશે તો એનો મોક્ષ થઈ જાય. સંસારનો અભાવ થઈ ગયો તો મોક્ષ થઈ જશે. શરીર સંસાર હોય, સ્ત્રી, કુટુંબ (સંસાર) હોય, પૈસા સંસાર હોય તો એનો અર્થ એમ થયો કે જ્યાં દેહ છૂટ્યો ત્યાં સંસાર છૂટી ગયો. આ બધું છૂટી ગયું, સંસાર છૂટ્યો તો મોક્ષ થઈ ગયો.

મુમુક્ષુ :– એ સંસાર હોય તો તો સારું ને!

ઉત્તર :– પણ એ સંસાર છે જ નહિ. એ વાત જ ખોટી છે. અહીંયાં સારાં-નરસાની વાત જ નથી. એ સંસાર છે જ નહિ. સંસાર (તો) પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપની શ્રદ્ધા છોડીને હું પરનું કરી શકું, પરમાં પ્રેમ અને પરમાં દ્વેષ એવો મિથ્યાત્વ સહિતનો ભાવ, એ મિથ્યાદૃષ્ટિનો ભાવ જ સંસાર છે. આહાહા..!

'સંસરણ ઇતિ સંસારઃ' સંસારની આ વ્યાખ્યા છે. પોતાનું જ્ઞાનાનંદ સચ્ચિદાનંદ સિદ્ધ સમાન સ્વરૂપને ભૂલીને સંસરણ (અર્થાત્) ખસી જવું, હટી જવું અને રાગ-દ્વેષમાં પ્રીતિ કરવી અને રાગ-દ્વેષ ઠીક છે એમ માનવું તે જ સંસાર અને પરિભ્રમણનું મૂળ છે. એ તો દેહ છૂટતાં એ ભાવ લઈને ચાલ્યો જાય છે અને ચીજ તો પડી રહે છે. એ ચીજ સંસાર નથી.

સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

'પંચપરાવર્તનરૂપ સંસાર જિસે દુઃખકા કારણ...' જુઓ! દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ. ભાવ એટલે પુણ્ય-પાપ ભાવ. શુભ અને અશુભભાવ બન્ને સંસાર છે. આહાહા..! એ પુણ્ય અને પાપ, શુભ અને અશુભ સંસારભાવ છે. દયા, દાન, વ્રત પરિણામ શુભ છે. હિંસા, જૂઠ (અશુભભાવ છે). બન્ને સંસાર છે. જુઓ! ભાવમાં શું આવ્યું? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

દ્રવ્ય નામ ચીજોનો સંબંધ, ક્ષેત્ર નામ એક એક જગ્યામાં અનંતવાર જન્મ-મરણ,કાળમાં સમયમાં સમયમાં (જન્મ-મરણ), ભવમાં ગતિમાં (એટલે કે) નારક, દેવમાં અને ભાવમાં શુભાશુભભાવમાં. **'પંચપરાવર્તનરૂપ...'** એ પંચમાં વારંવાર પરાવર્તન કરીને ચાર ગતિમાં રખડે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– કર્મથી નથી રખડતો-

ઉત્તર :– કર્મ-ફર્મની વાત પણ ક્યાં છે? કર્મ ક્યાં રખડાવે છે? એ તો જડ છે, જ્ઞેય છે, જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે. જ્ઞાનમાં કર્મ મને નુકસાન કરશે એ માન્યતા જ મિથ્યાત્વ છે. આહાહા..! એ તો પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યમાં દ્વેષ કરે તો બીજામાં રાગ છે જ. મિથ્યાત્વમાં રાગ-દ્વેષ બન્ને શક્તિ પડી છે. સમજાણું કાંઈ?

'પંચપરાવર્તનરૂપ સંસાર...' એમાં ભાવ જે છે એ ભાવસંસાર (છે). શુભ-અશુભભાવ વિકલ્પ ઉઠવા, એની દયા પાળું, એને મારું, એની રક્ષા કરું, એની સંભાળ કરું એમ જે ભાવનું ઉત્થાન થાય છે, અંદરમાંથી વૃત્તિ ઉઠે છે, શુભ કે અશુભ બન્ને (વૃત્તિ) સંસાર પરિવર્તન છે. એ આત્માના સ્વભાવમાં નથી. સમજાણું કાંઈ? સૂક્ષ્મ વાત છે, ભાઈ! આહાહા..!

પંચ પરમેષ્ઠી પ્રત્યે રાગ (આવે) એ અસ્થિરતાનો (રાગ) છે. એમાં નિશ્ચયથી રાગ કરવાલાયક છે એમ સમ્યગ્દષ્ટિ માનતો નથી. પરંતુ રાગ થોડો છે તો તેનાથી પ્રતિકૂળ થોડો દ્વેષ પણ છે. કુદેવ, કુગુરુ પર થોડો દ્વેષ પણ છે. પણ એ રાગ ને દ્વેષ જ્ઞાનીને જ્ઞેય તરીકે છે. સમજાણું કાંઈ? પંચ પરમેષ્ઠી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર પ્રત્યેનો પ્રેમ સમ્યગ્દષ્ટિને એમના પ્રત્યેનો પ્રેમ છે તો એનાથી વિરુદ્ધ કુદેવ, કુગુરુ પર થોડો દ્વેષનો અંશ છે. એ રાગ અને દ્વેષ જ્ઞાતાનું જ્ઞેય છે. પોતાના માનતો નથી અને પોતાથી થયા છે અને એ લાભદાયક છે એમ માનતો નથી. ઓહોહો..! સમકિતમાં શું વાંધો આવે?

મુમુક્ષુ :– દેવને માનવા ઇ–

ઉત્તર :– માને છે કોણ? પોતાના માનવા, પોતાનું સ્વરૂપ માનવું એ જ (મિથ્યા) માન્યતા છે. પર સ્વરૂપનો રાગ આવે છે. વ્યવહાર સમકિત છે પણ એ જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. એ રાગ છે તેનાથી મને લાભ છે અને રાગ કર્યો તો મેં ઠીક કર્યું છે (એમ માનનાર) મિથ્યાદષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ? એ માટે તો આ 'ઇષ્ટોપદેશ' (કહેવાય છે).

મુમુક્ષુ :- કોઈ ધર્મ સાચો હશે અને આ ખોટો એ તો રાગ-દ્વેષ થઈ ગયા.

ઉત્તર :- એ અસ્થિરતાનો વિકલ્પ આવે છે એ બીજી વાત છે. અંદરમાં નથી. જ્ઞાતા તરીકે જાણે છે. સાચું કે ખોટું એ જ્ઞાતા તરીકે જાણે છે. સમજાણું કાંઈ? પરંતુ જ્યાં સુધી અસ્થિરતા છે ત્યાં સુધી શુભરાગ આવે છે અને થોડો દ્વેષનો અંશ પણ આવે છે. પણ બન્નેને પોતાના સ્વરૂપમાં એકત્વ કરતો નથી. અજ્ઞાની તો એમાં જ પડ્યો છે. રાગ કર્યો એ મેં ઠીક કર્યું તો દ્વેષ થયા વિના રહેશે નહીં અને એ પણ હું ઠીક કરું છું (એમ માન્યા વગર રહેશે નહિ).

મુમુક્ષુ :- ખાતું જુદું પાડવું પડશે.

ઉત્તર :- હા. ખાતું જુદું પાડ્યા વિના તારો છૂટકારો નહિ થાય એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? અમારે એક 'નારણભાઈ' હતા ને? એ 'નારણભાઈ' જ્યારે લોચ કરતા હતા (ત્યારે) કીધું, 'નારણભાઈ' કેવું લાગે છે? (એમણે કહ્યું), 'જેટલો રોટલી ખાતા રાગ (થાય છે) એટલો અત્યારે દ્વેષ થાય છે.' 'લાઠી'માં (વાત થઈ હતી). 'લાઠી'માં એક જ ચોમાસુ કર્યું હતું ને? ૮૬માં. ત્યાં કહેલું. 'કેમ લાગે છે આમાં?' 'રોટલા, દાળ, ભાત વખતે જેટલો રાગ થાય છે એટલા પ્રમાણમાં અહીં દ્વેષ થાય છે.' તર્કબાજ બહુ હતા. સમજ્યા ને? જરીક ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તર્કબાજ બહુ હતા, બહુ તર્કબાજ. થોડા થોડામાં તર્ક કરે તો એવો તર્ક કરે ને..! આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? 'લાઠી' માં પેલી ધર્મશાળા છે ને? ત્યાં વ્યાખ્યાન આપવા જતાં, મેડી ઉપર. પડખે ધર્મશાળા નહિ, બહાર દરવાજા પાસે. ન્યાં વ્યાખ્યાન વાંચવા જતા ને? પજુસણમાં ઘણું માણસ હોય ને? (પૂછ્યું), 'કેમ છે?' (તો કહ્યું) 'દાળ, ભાત, શાક ખાતાં જેટલી એના તરફની રાગની વૃત્તિ ખેંચાતી હતી એટલી જ અહીંયાં ખેંચવામાં દ્વેષની વૃત્તિ આવે છે.' સમજાય છે કાંઈ?

અહીં બીજી રીતે કહીએ. આ આત્મા જ્ઞાતા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે. એમાં કોઈપણ ચીજમાં રાગ કરવાલાયક છે એવી ચીજ આત્મામાં નથી. તો કોઈપણ ચીજ દ્વેષ કરવાલાયક છે એવું પણ આત્મામાં નથી. એક વાત. અને સામી ચીજ અનંત છે એમાં બે ભાગ નથી કે આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એમાં એવા બે ભાગ નથી. એ જગતના પદાર્થ તો જ્ઞેય તરીકે છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ-પોતાના સ્વરૂપનું ખૂન કરવાવાળો હું જ્ઞાન છું એમ નહિ માનીને જગતની ચીજ જ્ઞેય તરીકે એકરૂપ જાણવી જોઈએ (તેને બદલે) તેના બે ભાગ પાડે છે. આ અનુકૂળ ઠીક છે અને પ્રતિકૂળ એ ઠીક નથી. એવા રાગ-દ્વેષ કરે છે એ મિથ્યાદૃષ્ટિના રાગ-દ્વેષ કહેવામાં આવે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને જરીક રાગ-દ્વેષ થાય છે એ ચીજને ઠીક-અઠીક માનીને જ્ઞેયના બે ભાગ કરીને રાગ-દ્વેષ નથી થતા. આહાહા..! એય! 'કાંતિભાઈ'! આ શું તમારી 'લાઠી' ની વાત કરી? સાંભળી નહિ? પેલી બહારની ધર્મશાળા નહિ? કઈ? એ પણ ખબર નથી. આ વ્યાખ્યાન વાંચવા નહોતા જતા ચોમાસામાં? (સંવત) ૧૯૮૫ માં. પેલા

દરવાજા પાસે. ૧૯૮૫. ૩૭ વર્ષ થયા. સમજાણું કાંઈ? અરે..!

અહીં તો આચાર્ય જરી બહુ સૂક્ષ્મ રીતે રાગ-દ્વેષની વ્યાખ્યા કરે છે. સમજાણું કાંઈ? શું કહે છે? જુઓ! જ્ઞાનીને, ધર્મીને, સમ્યગ્દષ્ટિને લડાઈનો ભાવ પણ થાય છે. સાંભળો! અને ૯૬ હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં ભોગ લેવાની વૃત્તિ આવે છે. સાંભળો! એ વૃત્તિની વાસના મને ઠીક છે એમ નથી. એ વૃત્તિથી એકત્વ (તોડીને) ભિન્નપણું કર્યું છે. હું જ્ઞાનાનંદમય છું એમાં એકત્વ થયું છે. રાગથી ભિન્નતા કરી છે. એ સમયે પણ રાગથી પૃથક્ છે, સ્વભાવથી એકત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? અજ્ઞાની એ રાગના (કાળે), નાના નાના દયાના રાગના કાળે પણ 'મારે એ રક્ષા કરવાલાયક છે, મારે એ પ્રેમ કરવાલાયક છે' એવો રાગ છે. એ રાગ અને જ્ઞાન એક માનીને પરચીજમાં બે ભાગ પાડે છે એ મિથ્યાદષ્ટિનો રાગ છે. આહાહા..! 'ગુલાબભાઈ'! બહુ સમજવું પડે એવું છે, એમ કહે છે. ભાઈ! ચીજ એવી છે. એય! જુઓને! ઇ શક્તિ-વ્યક્તિ કીધી ને? લાઉં જોઉં શું કહે છે આ? છે ને અંદરમાં ઇ? **'रागद्वेषयोः शक्तिव्यक्तिरूपतया युगपत् प्रवृत्तिज्ञापनार्थे द्वयीग्रहणं'** **'द्वयी'** શબ્દ પડ્યો છે ને? **'रागद्वेषद्वयी'** મૂળ પાઠમાં **'द्वयी'** (શબ્દ) પડ્યો છે ને? **'रागद्वेषद्वयी'** આ એનો અર્થ કરે છે. અજ્ઞાનીને રાગ-દ્વેષ એકસાથે છે. જ્ઞાનીને એકસાથે જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે. આહાહા..! શું આંતરો છે એ સમજાય નહિ.

આ શક્તિ છે. છે ને? સ્પષ્ટ છે ને વાત? કીધું, આ શું કહે છે? નહિતર વિચાર તો થયો હતો કે, પંડિતજીને પૂછીએ કે એમાં શું છે? ત્યાં તો એમાંથી ખુલાસો આવી ગયો. શક્તિ-વ્યક્તિ શું કહે છે? કીધું. શક્તિ-વ્યક્તિ એ કે, આત્મા આનંદ અને જ્ઞાનમૂર્તિ હું છું એમ ભાન છે ત્યાં રાગ અને દ્વેષ શક્તિ-વ્યક્તિરૂપે છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? ત્યાં જરી રાગ-દ્વેષ થોડો થાય છે. ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ એટલો જ કુદેવાદિ પ્રત્યે દ્વેષનો અંશ થાય છે (પણ) એ બે ભાગ નથી પાડતા. એ જ્ઞેય તરીકે, જ્ઞાની રાગને જ્ઞેય તરીકે જાણે છે. હું જ્ઞાતા છું, એ જ્ઞેય છે. જેમ પરચીજમાં બે ભાગ પાડતા નથી, ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું કરતા નથી એમ શુભ-અશુભમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટના ભાગ નથી પડતા. એ જાણવાલાયક છે, હું જાણનારો છું. એનું નામ જ્ઞાનધર્મને નિશ્ચય કરીને જ્ઞાનનો ધર્મ ધાર્યો. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ છોડીને, થોડો રાગ (થાય કે), આ જીવની રક્ષા કરવી ઠીક છે, એ રાગ મિથ્યાદષ્ટિનો રાગ છે. કેમ કે પરપદાર્થની રક્ષા અને પરપદાર્થનો નાશ આત્મા ત્રણકાળમાં કરી શકતો નથી.

મુમુક્ષુ :– પાંજરાપોળ..

ઉત્તર :– પાંજરાપોળ કોણ કરી શકે છે? કોણ કરે છે? એ.. 'વસંતલાલજી'! અજ્ઞાનીનું અભિમાન છે. આહાહા..!

વસ્તુસ્થિતિ શું છે? વસ્તુનું સત્ત્વ, સત્નું સત્ત્વ કેવું છે એ સમજ્યા વિના બીજાના સત્ત્વને પોતામાં લગાવી દે. વસ્તુનું સત્ કેવું છે? ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન સત્ છે, જ્ઞાન સત્ત્વ સ્વભાવ છે, આનંદ સ્વભાવ છે, શાંતિ સ્વભાવ છે, જાણવું-દેખવું સ્વભાવ છે. બસ! એ

સત્નું સત્ત્વ છે. અને પરનું સત્ત્વ કેવું છે? કે, એ છે. એ પોતાના જ્ઞાનમાં જાણવાલાયક છે. બસ! એટલી વાત છે. એ સિવાય અતિરેક કરીને એમાં બીજું કાંઈક ઘુસાડવું કે, આ ઠીક છે, મારે પ્રેમ કરવાલાયક ચીજ છે તો બીજી ચીજ અપ્રેમની થઈને મિથ્યાદષ્ટિનો અનંત સંસારનો રાગ-દ્વેષ એને ઉત્પન્ન થયો છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે ભાઈ!

એમ તો નવમી ગ્રૈવેયક જનારો દિગંબર સાધુ અનંતવાર થઈ ગયો. શું થયું? મિથ્યાદષ્ટિ હતો. બાર વ્રત ધારીને શ્રાવક પણ અનંતવાર થયો. પણ એ વિકલ્પ રાગ આવ્યો કે હું ઠીક કરું છું, આ મારું આચરણ છે, મારું કર્તવ્ય છે એમ માનનારો મિથ્યાદષ્ટિ છે. રાગના બે ભાગ પાડે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ભારે કઠણ વાત!

મુમુક્ષુ :– બધા રાજા હોય એવું લાગે છે. બધા ભગવાન છે.

ઉત્તર :– બધા ભગવાન છે. ચૈતન્યમૂર્તિ છે, આત્મા બાદશાહ છે. અંદર ચૈતન્યશક્તિથી ભરેલો ભંડાર આત્મા છે. આનંદનો ભંડાર, જ્ઞાનનો ભંડાર, જ્ઞાનની કળા ખીલવવી હોય એટલી ખીલી શકે છે. કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી શકે એટલી એનામાં તાકાત છે. રાગ પ્રગટ કરે એવી એનામાં તાકાત છે? સમજાણું કાંઈ? શું એમાં–સ્વભાવમાં અંદર રાગ-દ્વેષ ભર્યો છે?

મુમુક્ષુ :– પરપદાર્થમાં..

ઉત્તર :– પરપદાર્થમાં રાગ છે? પરપદાર્થ રાગ કરાવે છે? જો પરપદાર્થ રાગ કરાવતું હોય તો પરપદાર્થ તો ત્રિકાળ રહે છે તો કદી રાગરહિત થઈને આત્મા વીતરાગ થઈ શકે જ નહિ. પરપદાર્થથી રાગ થતો હોય તો પરપદાર્થની હયાતી તો ત્રિકાળ છે. તો જ્યાં સુધી એ રહે ત્યાં સુધી રાગ જાય નહિ. પરંતુ એમ છે નહિ. પરપદાર્થ રાગ-દ્વેષ કરાવતા નથી અને આત્મામાં રાગ-દ્વેષ છે નહિ. અજ્ઞાન મૂઢનો મિથ્યાત્વભાવ, પાગલપણું (છે) એ પરમાં પ્રેમ અને દ્વેષ કરે છે એ પાગલ મિથ્યાદષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– પાગલપણું લક્ષમાં ન આવતું હોય તો શું કરે?

ઉત્તર :– પાગલ રખડ્યા કરે. શું કરે? બતાવે તોપણ ન સમજે તો રખડે ચાર ગતિમાં. તો એ રખડે એ તો પહેલા કહ્યું.

'દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવરૂપ પંચપરાવર્તનરૂપ સંસાર વિષે દુઃખકા કારણ...' જુઓ! **'અને દુસ્તર હોનેસે...'** બે વાત. એક શુભાશુભભાવ દુઃખનું કારણ અને નિમિત્ત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ એ પણ દુઃખનું નિમિત્ત. છે ને? **'અને દુસ્તર...'** આહા..! સમુદ્રમાં રખડતા અનંત અનંત કાળ થયો. અનાદિકાળ છે ને? આ આત્મા નવો છે? હજી તો કેટલાકને એ ખબર નથી કે આત્મા અહીંથી આવ્યો છે ને ક્યાંથી આવ્યો એ ખબર નથી. કાલે પાંચ-સાત જણા જોવા આવ્યા હતા. મેં કીધું, આ શરીરની સ્થિતિ છે, હોં! આત્મા જુદો છે, હોં! આત્માની ઉંમર ન હોય. (તો પૂછ્યું), એ શું? આત્માની ઉંમર ન હોય, કીધું. અહીંયાં પંચોતેર વર્ષ જોતા હતા ને? અહીં સાંભળતા હતા. કીધું, આ શરીરની વાતું ચાલે છે. આત્માને

ઉંમર-બુમર હોય નહિ. આત્મા તો સચ્ચિદાનંદ અનાદિઅનંત છે. હેં..? બીજા ભવમાંથી અહીં આવ્યો છે અને અહીંથી ક્યાંક જાશે. એમ અનાદિથી રખડ્યા કરે છે. હાય.. હાય..! આ વળી શું? પછી પેલી 'રાજુલ' નો દાખલો આપ્યો. હેં..? એમ છે? લ્યો! આવું માણસપણું પામ્યા અને જુવાનિયા માણસ ભણ્યા-ગણ્યા હોય એને એટલું પણ ભાન ન મળે કે આ આત્મા ક્યાંક હતો ન્યાંથી આવ્યો છે. ક્યાંક હતો ત્યાંથી આવ્યો છે. શરીર ત્યાં પડ્યું રહ્યું, આ શરીર બીજું છે. આ પડ્યું રહેશે અને અહીંથી ચાલ્યો જશે. એવા શરીર તો અનંત આવ્યા. દ્રવ્ય-શરીર કેમ આવ્યા? આ રાગ-દ્વેષને કારણે. રાગ-દ્વેષ કેવા? કે, મિથ્યાત્વના રાગ-દ્વેષને કારણે. એ અહીંયાં કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? અમારો દેશ, દેશ માટે મરવું, અમારું કુટુંબ, એની માટે મરવું, મારું શરીર એની બરાબર રક્ષા કરવી, મારી સ્ત્રી.

મુમુક્ષુ :– શરીરને ઉપયોગમાં તો લેવું પડે ને?

ઉત્તર :– ધૂળમાં ઉપયોગ લે. તમારે કહેતા હતા. એ 'ઢેબરભાઈ' એક ફેરી અહીંયાં પૂછતા હતા, 'આ શરીરનો સદ્‌ઉપયોગ કેમ કરવો?' કીધું, 'સદ્‌ઉપયોગ થાતો હશે શરીરનો?' આવા ને આવા બધા. (સંવત) ૨૦૧૫ની સાલમાં 'ઢેબરભાઈ' આવ્યા હતા. નેતા બધા સમજવા જેવા છે. આ જડ શરીરનો સદ્‌ઉપયોગ થાતો હશે? આ જડનો, માટીનો? આત્મા ભિન્ન ચીજ, આ ભિન્ન ચીજ. આ ભિન્ન ચીજમાં રહેવું, ન રહેવું એને આધીન છે. એનો તું ઉપયોગ કરી શકે છે? હું શરીરનો સદ્‌ઉપયોગ કરું એવી માન્યતા મિથ્યાદૃષ્ટિના રાગની તીવ્ર પાપની (દૃષ્ટિ) છે. એમ અહીંયાં કહે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– લોકના ભલા માટે..

ઉત્તર :– લોકનું કોણ ભલું કરી શકે છે? ધૂળમાં. સમજાણું કાંઈ? ભલાનો અર્થ શું? દુનિયા પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપને ભૂલીને મિથ્યાત્વના રાગથી દુઃખી થાય છે. એ જ મિથ્યાત્વ અને ભ્રાંતિ છોડીને સુખી પોતાથી થઈ શકે છે. શું બીજાએ તેનો દોષ કર્યો છે? બીજાએ તેનો દોષ કર્યો છે કે બીજો એનું દુઃખ ટાળી દે અને સુખી કરી દે? સંયોગથી શું સુખ છે? અનુકૂળતા મળી એ સુખ છે? એ વાત તો કરે છે. અનુકૂળતા મળવી એમાં સુખ માનવું એ મૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ માને છે. અંદરમાં પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને મિથ્યા ભ્રમણા અને રાગ-દ્વેષ કરીને દુઃખી થાય છે. એ કરવાવાળો પોતાના મિથ્યા ભ્રમ અને રાગ-દ્વેષને કારણે દુઃખી છે. તો જેણે કર્યા એ રાગ-દ્વેષ છોડીને સુખી થઈ શકે છે. બીજો શું સુખી કરી શકે? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– બધા ઉપરથી હાથ ઉઠાવી લેવો પડે.

ઉત્તર :– ઉઠાવી (જુદો) પડ્યો જ છે, ઇ મફતનો માને છે. કરે છે શું? 'મોહનભાઈ'! માળો ભારે પણ અભિમાની! આ બધું અમારું.. અમારું.. અમારું.. બધાનું કરી દઈએ, દેશનું કરી દઈએ, આમ કરી દઈએ. અને ભાઈ! શરૂઆતથી તો ઘરથી કરવી, પાછા ડાહ્યાના દીકરા એવું હળવે હળવે બોલે. પહેલા અહીંયાંથી શરૂ કરવું પછી નાતમાં લેવું, પછી કુટુંબમાં,

પછી નાતમાં, પછી દેશમાં, પછી ફલાણામાં.. ઓહો..હો..! જાણે ભાષણ... ભારે પણ ભાષણ કરનારા, હોં! ઊંટની જેમ ભખનાર! કોણ કરે? સાંભળને!

અહીં તો આચાર્ય મહારાજ કહે છે, ભગવાન! તારી મૂડીમાં-પુંજીમાં રાગ-દ્વેષ બિલકુલ નથી અને બીજી ચીજ તને રાગ-દ્વેષ કરાવે એવી બીજી ચીજમાં તાકાત નથી. તું તારા સ્વભાવના જ્ઞાતાપણાને છોડીને અજ્ઞાનને કારણે લાંબી દોરી ચલાવે છે. આ ઠીક છે, આ અઠીક છે એમ અનંતકાળથી તેં રાગ-દ્વેષનું મંથન કર્યું. સમજાણું કાંઈ? આ અમારા અંગી છે. તો એનો અર્થ થયો કે, એ સિવાય તારા દ્વેષી એ શત્રુ છે. અંગી અને શત્રુ દુનિયામાં કોઈ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, '**દુઃખકા કારણ ઔર દુસ્તર હોનેસે...**' દુસ્તર. ઓ..હો..! એ રાગ-દ્વેષથી જે રખડવું થાય છે એની દૃષ્ટિમાં વિકાર જ માલૂમ પડે છે. તેને છોડવું મહા દુષ્કર છે. તો એ અનાદિકાળથી રાગ-દ્વેષમાં ડૂબી જાય છે. પોતાના જ્ઞાતા-દૃષ્ટા સ્વભાવમાં ડૂબવું જોઈએ, અંદર જ્ઞાનાનંદમાં આવવું જોઈએ એ છોડીને રાગ-દ્વેષમાં ઠીક છે અને અઠીક છે એમાં ડૂબી ગયો છે. દુસ્તર સમુદ્ર થઈ ગયો. તેનાથી તરવું દુસ્તર થઈ ગયું. દુસ્તર કહ્યું છે ને? દુસ્તર એટલે તરવું મુશ્કેલ થઈ ગયું. દુસ્તર. દુ-સનો ... થઈ ગયું. દુઃખે કરીને તરવું મહામુશ્કેલ થઈ ગયું.

'**સમુદ્રકે સમાન સંસાર કહા ગયા હૈ, ઉસમેં અજ્ઞાનસે...**' અહીં તો અજ્ઞાનની જ વાત કરી છે. '**શરીરાદિકોંમેં...**' જુઓ! શરીરમાં, વાણીમાં. આવી વાણી હોય ને તો દુનિયાને લાભ થાય. ભાષણ કરતા બહુ આવડે, લોકોને આમ ઓહો..હો..! (થઈ જાય). આમ માણસ દેખે તો આ..હા.હા..! (થાય). એવી મારે હોય ને! લાખો માણસ બેઠા હોય, કેવી ભાષા કરે! કેવું આમ બધા આકર્ષણ થઈને બેસે! શું છે? ભાષા તો જડ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, '**અજ્ઞાનસે શરીરાદિકોંમેં...**' અને વાણીમાં. આદિમાં છે ને? આદિ. વાણીમાં પણ પ્રીતિ કરે છે કે, આવી વાણી હોય તો ઠીક. સમજાણું કાંઈ? તેનાથી બીજી વાણી પ્રત્યે દ્વેષ થયા વગર રહેશે નહિ અને એ રાગ-દ્વેષ જ અજ્ઞાનનું મૂળ છે. સમજાણું કાંઈ? ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એવી વાત છે. સાધારણ રાગ-દ્વેષની વાત છે? લ્યો, આ મેં છોડી દીધું એટલે રાગ-દ્વેષ છૂટી ગયા. ધૂળમાં છૂટ્યા નથી. રાગ-દ્વેષ એમ છૂટે?

આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવમાં વિકલ્પનું ઉત્થાન છે જ નહિ. પરપદાર્થનો તો ત્રિકાળ અભાવ છે પરંતુ એમાં શુભાશુભ પરિણામ ઉઠે છે તેનો પણ અભાવ છે. એવા જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થઈને વિકલ્પને પૃથક કરવા તે જ આત્માના હિતનો તરણ ઉપાય છે. બીજો કોઈ તરણ ઉપાય નથી. સમજાણું કાંઈ? આહા..! આ દુસ્તર આવ્યું ને? તરવું મુશ્કેલ છે એમ કીધું ને? સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! આચાર્ય ઘણી ગૂઢ ગંભીર વાત કરે છે.

'**અજ્ઞાનસે શરીરાદિકોંમેં...**' શરીર ઠીક હોય તો ઘણો પરોપકાર કરી શકાય, સેવા

કરી શકું. નીરોગ શરીર હોય તો કરી શકું. મૂઢ છો. શરીર તો જડ છે. તેનાથી કોની સેવા કરી શકે? શરીરની ક્રિયા થાય છે એ જડની પર્યાય છે. એ પર્યાય તારું કર્તવ્ય છે? સમજાણું કાંઈ? તારું કર્તવ્ય હોય તો એ બન્ને ચીજ એક થઈ જાય. શરીરની પર્યાય અને આત્મા એક થઈ જાય. એમ એક છે નહિ. અજ્ઞાનથી શરીરમાં, વાણી આદિમાં, મન આદિમાં, અહીંયાં એક મન પણ છે (એમાં) **'આત્મભ્રાંતિસે...'** આત્મભ્રાંતિ એટલે તેનાથી મને લાભ થશે (એમ માન્યું) એ જ એમાં આત્મા માન્યો.

જેનાથી લાભ માને છે તેને એક માન્યા વિના લાભ માની શકે નહિ. 'ગુલાબભાઈ'! સિદ્ધાંત સમજ્યા? સિદ્ધાંત બરાબર (સમજ્યા)? શરીરથી મને ધર્મનો લાભ થશે (એમ જેણે માન્યું તેણે) શરીર અને આત્મા એક માન્યા વિના એવી માન્યતા થઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? અમારા ઘણા ભગત છે. અમે તો દુનિયા પાસે લાખો, કરોડો, અબજો રૂપિયા કઢાવી શકીએ છીએ અને દાન, દયા કરી શકીએ છીએ. અમારી પાસે પૈસા નથી અને પૈસાવાળા પાસે અમે પૈસા કઢાવી લઈએ છીએ. મૂઢ છો. એવું ક્યાંથી લાવ્યો?

મુમુક્ષુ :– વ્યાખ્યાન કરે...

ઉત્તર :– વ્યાખ્યાન કોણ કરે છે? ભાષા જડની પર્યાય છે. જડની પર્યાયથી હું બીજાને લાભ કરાવી શકું એમ વાત છે? તો જડને પોતાનું માન્યા વિના જડથી પરને લાભ થાય છે અને એથી મને લાભ થાય છે, એ જડને પોતાનું માન્યા વિના એવી દૃષ્ટિ હોય નહિ. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– ....અમલ કરવા માટે..

ઉત્તર :– અમલ પણ કે દિ'? પહેલા સમજે ત્યારે અમલ કહેવાય ને? અમલનો અર્થ શો? જે મળ નામ મિથ્યા ભ્રાંતિ કરે છે તેને સમજવું તેનું નામ અમળ કહે છે. મળ વિનાનો અમળ. સમ્યક્‌શ્રદ્ધા, સમ્યગ્જ્ઞાન કરવા એ અમળ. મિથ્યાશ્રદ્ધા આદિ કરવા એ અમલમાં મૂકવાની લાયકાત નથી.

મુમુક્ષુ :– આચરણ..

ઉત્તર :– આચરણ ઇ છે, બીજું ક્યું આચરણ છે? શું આચરણ લટકે છે? આચરણ આત્મામાં થાય છે કે આત્માનું આચરણ જડમાં થાય છે? માટીમાં થાય છે?

'અજ્ઞાનસે–શરીરાદિકોંમેં આત્મભ્રાંતિસે–અતિદીર્ઘ કાલતક...' અનંત સંસાર છે. અનંતકાળથી રખડે છે ને? એકેન્દ્રિયથી માંડીને, નિગોદથી માંડીને, બટાટા આદિમાં જીવ છે. એ પણ અજ્ઞાનથી, રાગ-દ્વેષથી પોતાનું માનીને, અવ્યક્તપણે પરને પોતાનું જ માને છે. સમજાણું કાંઈ? એક શ્વાસમાં અઢાર ભવ કરે છે. ઓહોહો..! નિગોદ.. નિગોદ બટાટા આદિ બધું કંદમૂળ છે. અનંત જીવ છે. એક શ્વાસમાં અઢાર ભવ કરે છે. એ રાગ–શરીર પ્રત્યે પ્રેમ એકત્વબુદ્ધિ છે. રાગ પ્રત્યે એકત્વબુદ્ધિ છે. એ કારણે ત્યાં ભવ કરે છે. આમ સાધુ થયો

અને ત્યાગી થઈને પણ શુભરાગથી મને લાભ થશે (એમ માનીને) રાગથી એકત્વબુદ્ધિ થઈ એ મિથ્યાત્વભાવ છે. એ મિથ્યાત્વભાવ પરિભ્રમણનું મૂળ છે. સમજાણું કાંઈ?

'अतिदीर्घ कालतक घूमता (ચક્કર કાટતા) रहता है.' લ્યો! **'ઇષ્ટ वस्तुमां प्रीति होनेको राग..'** જુઓ! પોતા સિવાય બીજી ચીજને ઇષ્ટ માનવી એ એની ઉપર મૂઢ રાગ કરે છે. **'और अनिष्ट वस्तुमें अप्रीति होनेको द्वेष कहते हैं.'** શરીરમાં રોગ થયો (તો) ઉં..હું.. (થાય). નીરોગ થયું તો ઠીક છે. શું ઠીક-અઠીક? એ તો જડની પર્યાય છે. જડની પર્યાયમાં તને ઠીક-અઠીકપણું ક્યાંથી આવ્યું? સમજાણું કાંઈ? સેવા કરનાર હોય તો પરિણામ સારા રહે. શરીરમાં રોગ હોય (અને) વૈયાવચ્ચ કરનારા, માવજત કરનારા સરખા હોય ને, માવજત કરનારા (તો ઠીક રહે). શરીરમાં બહુ રોગ હોય તો માવજત કરનારા હોય, આમ હવા-પાણીવાળું મકાન હોય તો જરી પરિણામ સારા રહે. મૂઢ છે, કહે છે. મૂઢ! માળા! એ પરને કારણે તારા પરિણામ થાય છે? મિથ્યાદૃષ્ટિ તેં આત્માનું ખૂન કર્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– નિરાંતે આમ બેઠા બેઠા ધર્મ કરાય..

ઉત્તર :– ધૂળમાંય ધર્મ (નથી). પૈસાને લઈને ધર્મ થાતા હશે? એય! 'છગનભાઈ'! આ 'ખીમચંદભાઈ' પૈસાવાળા છે તો નિરાંતે બેઠા છે, એમ આ કહે છે. અહીં સાધારણ (સ્થિતિવાળા) પણ ઘણા છે. નથી? મહિને પચીસ રૂપિયા મળે નહિ એવી બાઈયું પણ અહીંયાં કેટલીય છે. એમાં શું? એય!

આચાર્ય પણ ભારે વાત કરે છે, હોં! 'ઇષ્ટોપદેશ'! ઇષ્ટ ઉપદેશ. બાપુ! ભાઈ! તારો આત્મા પરવસ્તુમાં કોઈ ભાગલા પાડીને, નાનામાં નાની ચીજમાં પણ એ મને પ્રેમ કરવાલાયક છે અથવા રક્ષા કરવાલાયક છે તો બીજી અરક્ષામાં દ્વેષ કરવાલાયક છે એમ થઈ ગયું. એ ભાવને મિથ્યાત્વભાવ કહે છે. આનું નામ ઇષ્ટ ઉપદેશ છે. સમજાણું કાંઈ? અને એમાં લાભ મનાવે એ અનિષ્ટ ઉપદેશ, દુષ્ટ ઉપદેશ છે. એ ઉપદેશ જ દુષ્ટ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! કોઈ પણ પ્રાણી ભાવ દ્વારા બીજાને કહે કે, ભાઈ! અમારે ભલે એકાદ-બે ભવ કરવા પડે પણ દુનિયાને લાભ થાય થતો હોય તો ભલે અમારે ભવ કરવા પડે. દુનિયાને એટલી મીઠું લાગે.. આહાહા..! અહીં કહે છે કે, મૂઢ છો. તું મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત સંસારી પ્રાણી છો.

મુમુક્ષુ :– બિચારા દુનિયાના ભલા માટે ભવ કરે છે.

ઉત્તર :– ભવ શું? ભવ અને ભવનો રાગ કરવો એ ઠીક છે એવી માન્યતા મિથ્યાદૃષ્ટિની છે. એનાથી પરમાં નિમિત્ત થવું એ ત્રણકાળમાં થતું નથી. સમજાણું કાંઈ? બહારમાં કેવું મીઠું લાગે! ઓ..હો..! ભાઈ! અમારે બે ભવ કરવા પડે તો પણ હરકત નથી પણ દુનિયાને અનુકૂળતા કરવા માટે અમારો જન્મ (ભલે થતો). લાખો માણસ આમ આ..હા.. (કરે). શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, એ પોતાનું–આત્માનું ખૂન કરે છે. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! એ વસ્તુમાં પ્રીતિ કરી. અનિષ્ટ વસ્તુમાં અપ્રીતિ કરી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! શું તારાથી એની પર્યાય

સુધરી જશે? એની યોગ્યતાથી સુધરે છે. તને એવું અભિમાન ક્યાંથી આવ્યું? અને ભવ કરવાનો ભાવ તો રાગ કરવાનો ભાવ થયો. રાગનું ફળ ભવ કરવાનો ભાવ થયો. એ તો દ્વેષ થયો. સમજાણું કાંઈ? એનાથી વિરુદ્ધમાં દ્વેષ થયો અને કરવામાં રાગ થયો.

'ઉનકી શક્તિ ઔર વ્યક્તિરૂપસે હંમેશા પ્રવૃત્તિ હોતી રહતી હૈ,...' છે? રાગ વખતે રાગની વ્યક્તતા અને દ્વેષની શક્તિ. દ્વેષ વખતે વ્યક્તતા દ્વેષની અને રાગની શક્તિ. સમજાણું કાંઈ? એ શું કહે છે? **'શક્તિ ઔર વ્યક્તિરૂપસે હંમેશા પ્રવૃત્તિ હોતી રહતી હૈ,...'** પરિણામમાં. શું (પ્રવૃત્તિ થાય છે)? આત્માનો જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવ છે એને છોડીને પરના હિત માટે કે પરનો પ્રેમ કરવો, રાગ ઠીક છે તો એ મિથ્યાદૃષ્ટિના રાગમાં વ્યક્તતા રાગની છે, શક્તિરૂપે દ્વેષ પડ્યો જ છે. અને અમારો ધર્મનો વિરોધી છે તેને મારવો ઠીક છે. ધર્મના વિરોધીને મારી નાખવા એવો ભાવ દ્વેષ છે. તો દ્વેષમાં બીજા પ્રત્યેના પ્રેમની શક્તિ પડી જ છે. કોઈ દુશ્મન છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? ધર્મ વિધ્વંસીઓને તો છેદી નાખવા. અરે..! ભગવાન! ધર્મ વિધ્વંસી કહેવા કોને? એ તો એના પરિણામ (છે), મિથ્યાત્વ હોય તો ધર્મ દ્વેષી એના પરિણામમાં છે. સમજાણું કાંઈ? આહા..!

મુમુક્ષુ :– એ તો છેદાય જ ગયો છે.

ઉત્તર :– એ છેદાય ગયો. કોને છેદવો છે હવે તારે? શું કરવું છે તારે?

'શક્તિ ઔર વ્યક્તિરૂપસે હંમેશા પ્રવૃત્તિ હોતી રહતી હૈ,...' જુઓ! કહે છે કે, જેમ જ્ઞાનીને હંમેશાં જ્ઞાતાપણું કાયમ રહે છે. સમ્યગ્દષ્ટિને તો હંમેશાં જ્ઞાતાપણું જ રહે છે. રાગ આવે તોપણ જ્ઞાતા, દ્વેષ હોય તોપણ જ્ઞાતા છે. ઠીક-અઠીક છે જ નહિ. અજ્ઞાનીને હંમેશા રાગ-દ્વેષ ઠીક છે એવું અજ્ઞાનપણું ઉત્પન્ન થાય છે. હંમેશાં રાગ-દ્વેષની પ્રવૃત્તિને જ પોતાની માને છે. સમજાણું કાંઈ?

'ઇસલિયે આચાર્યોંને ઇન દોનોંકી જોડી બતલાઈ હૈ.' એય! 'મોહનભાઈ'! બેયની જોડી. ક્યાં કોણે જોડી હતી તે તોડે? મફતનો રાગથી જોડી હતી, રાગ કર્યો તો તૂટી ગઈ. એમાં શું થયું? જોડે તે તોડે અને તોડે તે જોડે. પરની સાથે રાગની એકતા જોડે એ રાગની એકતા તોડે. બીજો કોણ તોડી શકે? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? **'દોનોંકી જોડી બતલાઈ હૈ. બાકીકે દોષ ઇસ જોડીમેં હી શામિલ હૈ,...'** જુઓ! શું કહે છે? જેણે જ્ઞેયના આવા બે ભાગ પાડી દીધા અને પોતાના જ્ઞાનમાં પણ ખંડ કરી દીધા કે રાગ-દ્વેષ ઠીક છે, કરવાલાયક છે તો એમાં બધા દોષ આવી જાય છે. મિથ્યાત્વનો, અનંતાનુબંધીનો, હાસ્યનો, ભોગનો, કર્તાનો, ભોક્તાનો બધા દોષ એમાં સમાઈ જાય છે. **'જૈસા કિ કહા ગયા હૈ...'** લ્યો, દાખલો આપે છે. ઇ આવશે. ઇ 'જ્ઞાનાર્ણવ'નો છે, હોં! 'જ્ઞાનાર્ણવ'નો શ્લોક છે ને? ઇ શ્લોક આવશે. 'શુભચંદ્રાચાર્ય'નું 'જ્ઞાનાર્ણવ' એક શાસ્ત્ર છે ને? એનો શ્લોક છે, એ આવશે.

(શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)